

Вашчыліна В.І. (Мінск, Беларусь)

Тыпалогія і функцыянаванне інтэртэксту ў прэцэдэнтных творах

Віктара Казько

Віктар Казько належыць да пакалення, чыё дзяцінства выпала на Вялікую Айчынную. Тэма вайны стала адпраўным пунктам у яго творчай біяграфіі. Казько адыходзіць ад пытання ўлады, для яго, у першую чаргу, характэрны трапяткі ўсходні падыход да вырашэння праблемы адносін чалавека і прыроды. І ў рамане “Хроніка дзетдомаўскага саду”, і ў апавесці “Выратуй і памілуй нас, чорны бусел!” гучыць аўтарскі голас, які сцвярджае, што чалавек мусіць быць адказным за прыроду, навакольнае асяроддзе, жыць з ёй у гармоніі, бо толькі стваральная дзейнасць чалавека, а не спажывецкая пазіцыя, могуць забяспечыць духоўную бессмяротнасць чалавека. Дадзеная пазіцыя супадае з асноўнай канцэпцыяй экалага-футуралагічнай парадыхмы сацыяльна-гуманітарных ведаў, што робіць творы В. Казько надзвычай актуальнымі ва ўмовах глабальнага тэхнагеннага крызісу. Узгаданыя творы Казько сваёй ідэйнай складовай роднасныя з канцэпцыяй эвалюцыі прыроды і грамадства. Нават зварот да грамадска-палітычнай тэматыкі (напрыклад “Дзікае паляванне каралёў сталіншчыны”) не абыходзіцца без успаміну пра амаральныя людскія паводзіны ў дачыненні да прыроды.

На ўзроўні загатоўка твора назіраецца сувязь з тэкстам малітвы да “Найсвяцейшай Панны Марыі” назвы апавесці “Выратуй памілуй нас, чорны бусел!” (“О Пресвятая Владычица Богородица, небесная Царица, спаси и помилуй нас, грешных рабов Твоих” [4]). У якасці загатоўка В. Казько выкарыстоўвае словы малітвы са змененым кампанентам (звароткам). Такая трансфармацыя дэманструе інтэнцыю аўтара акцэнтаваць увагу на спрадвечнай сувязі чалавека і прыроды, якую ён апошнім часам няўцямна разрывае, вынішчае. Па сваёй прыродзе Казько – пісьменнік-пантэіст, чые творы на экалагічную тэму папоўнілі сусветную літаратурную скарбніцу.

Апавяданне В. Казько “Дзікае паляванне каралёў сталіншчыны” ўступае ў дыялог з апавесцю У. Караткевіча “Дзікае паляванне караля Стаха” праз літаратурную алюзію. Такім чынам аўтар далучыў ідэйны змест свайго твора да праблемнага поля, распрацаванага У. Караткевічам. У. Караткевіч пакінуў гэту тэму незакрытай па той прычыне, што закранутыя пытанні да канца не вырашалыся, у кожную эпоху яны набываюць новае аблічча, але нязменна звязаныя з несправядлівасцю, жорсткасцю і запалохваннем. В. Казько ў сваю чаргу выкрывае аблічча гэтага палявання ў XX ст.

“Час збіраць косці” – алюзія на фразеалагізм час збіраць камні, які ў сваю чаргу выступае другой часткай біблейскай фразы час раскідваць камні, час збіраць камні, што абазначае наогул ‘усяму свой час’, а другая яе частка – ‘час стваральнай працы’. Чалавек больш не вянец боскага стварэння і ўжо даўно. Аўтар паступова прыходзіць да гэтай высновы праз мастацкую рэфлексію над рэчаіснасцю. Пачынаючы ад вынішчэння адно аднаго ў межах таталітарнай

сістэмы, маральнай дэградацыі грамадства да замаху на прыроду – святыню для Казько, людзі пакрысе страчвалі сваё аблічча ў вачах творцы. Аднак аптымістычны пафас не знікаў з яго тэкстаў. Аўтар верыў у выратавальную сілу прыроды, да якой мусіць звярнуць па выратаванні вобраз і падабенства Бога (“Выратуй і памілуй нас, чорны бусел!”). Але гэты заклік не быў пачуты. І вось ужо праз дваццаць гадоў пісьменнік канстатуе: “Час збіраць косці”. Чалавечы род амаль не пакінуў сабе шансаў на выратаванне. На думку філосафаў, чалавецтва дасягнула ў трэці раз за ўсю сваю шматмільённую гісторыю кропку біфуркацыі – мяжы, перайсці якую абазначае або падпісаць сабе смяротны прысуд, або ўсё ж такі знайсці выйсце і выратавацца. Казько не пакідае верыць у людзей і па сённяшні дзень. Аповесць заканчваецца перамогай прыроды над здзекам чалавека (крынічка прабіваецца скрозь зямлю, струшчаныя дрэвы), і не злом яна адказвае, а сваёй нерушнай прыгажосцю і жывільнай моцай.

На ўзроўні асноўнага тэксту намі вылучаны гістарычныя, літаратурныя біблейскія, фальклорныя алюзіі, а таксама на твор выўчленага мастацтва, цытаты і рэферэнцыі.

У прааналізаваных творах знайшлі ўвасабленне наступных гістарычных алюзіі. На гістарычную асобу: “Лазар Кагановіч сядзеў на дубовай калодцы каля печы і думаў. Канешне, гэта быў не той, сапраўдны Лазар Майсеевіч Кагановіч, а зусім-зусім іншы. Але якая вам розніца гэты і не той, Лазар ці не Лазар” [3, с. 5]. Аўтар робіць выклік чытачу, робячы ацэнт на нязначнасці для яго, чытача, таго, ведае ён ці не, хто такі Лазар Кагановіч. Імя актыўнага партыйнага дзеяча савецкага перыяду, паплечніка Сталіна і шчырага прыхільніка яго палітыкі, ініцыятара шматлікіх рэпрэсій на Украіне. Пісьменнік падае пад адным імем двух абсалютна розных людзей: ката сотняў тысяч савецкіх грамадзян і чалавека, які ахвяраваў жыццём яшчэ не народжанага дзіцяці, паставіўшы крыж на уласным сямейным шчасці і звязаныўшы два лёсы. Віна ў смерці аднаго чалавека не меншая за віну ў смерці сотняў тысяч. Выбітны вучоны, грамадскі дзеяч і праваабаронца Андрэй Сахараў прыгадваецца ў наступных радках: “Усе чакалі цудаў умоўлілі адзін аднаго аб міры і ішлі адзін на другога з мечам. Адзін толькі шчыра заклікаў усіх быць мірнымі – убогенькі, стары, сівы, а як дзіця. Але яго дзіцячага голасу ніхто не пачуў ды і не хацеў чуць. І хутка яго зусім забілі ў гэтым усеагульным змаганні за мір і міласэрнасць, распялі праведнымі словамі. І ўжо мёртвага пачалі памінаць як Хрыста” [1, с. 8]. Праваабарончая дзейнасць Сахарава не заўжды знаходзіла падтрымку і разуменне з боку грамадскасці. Многія абвінавачвалі яго ў паклёпе на савецкую дзяржаву, яе міжнародную палітыку (пратэст Сахарава супраць уводу савецкіх войск ва Афганістан). У канцы жыцця ён зведаў і вялікае абурэнне адных, і падтрымку іншых. Аднак сэрца вучонага не вытрымала такога выпрабавання і спынілася ў снежні 1989 года. Лёс палітычнага выгнанніка напаткаў не ён адзін. Пра гэта таксама піша В. Казько: “Іх радзіма бачыць, чуе і ведае. Але гуляе з імі ў нейкую захоплена цікавую гульню. Да ўсяго іншага наша радзіма любіць яшчэ і гуляць у гульні са сваімі сынамі. Так яна у

свой час гуляла з Сахаравым, Салжаніцыным, Растраповічам і нават пані Алілуевай, а цяпер вось, наладчыўшыся, з усім народам які стаяў некалі каля калыскі гэтай радзімы-маці” [1, с. 65]. Пад вобразам радзімы пісьменнік мае на ўвазе савецкую дзяржаву і яе кіраўніцтва, якое, кіруючыся палітычнымі матывамі, выносіла прысуд дзейнасці той ці іншай знакамітай асобы свайго часу. а рэпрэсіі 1937-га года: “Вось так, калі бацька ўсіх народаў вывеў на паляванне за чалавекам сваё стальную раць, таксама, пэўна, ашчаджалі пачуцці свае і народа, стралялі больш у патыліцу, каб не зазірнуць адно аднаму ў вочы” [1, с. 268].

Літаратурныя алюзіі ў творчасці В. Казько, як правіла, прадстаўлены наступнымі прыкладамі на творы беларускіх і замежных аўтараў. Алюзіі на літаратурны корпус: “Мой сябра цэлы дзень, як кот вучоны, тупаў каля кабінета, у які яму загадалі зайсці да Іванова” [1, с. 30]. Праз гэту алюзію дадзены тэкст уступае ў дыялог з творам А. Пушкіна “Руслан і Людміла”: “У лукомор’я дуб зелёны; / Златая цепь на дубе том: / И днём и ночью кот учёный / Всё ходит по цепи кругом” [5].

Да моўнага пытання ў краіне пісьменнік неаднаразова звяртаецца ў апавесці “Выратуй і памілуй нас, чорны бусел!”, “Што ты заладзіў сваё “не”. Ты што, другіх слоў не ведаеш. Руская ж мова вялікая і магутная”; “Што там на дзвюх мовах, вялікай і магутнай і ціхай і слабенькай, пра нас пішуць?” [1, с. 19, с. 139]. Перад намі прыклад дзвюх алюзій – на рускую і беларускую мовы адпаведна. Першая адносіцца да слоў класіка рускай літаратуры І. Тургенева, другая – да твора У. Караткевіча “Зямля пад белымі крыламі”. З лёгкай рукі Уладзіміра Сямёнавіча назва кнігі ператварылася ў афарызм, з якім атаясамліваецца Беларусь. Яго праца наскрозь прасякнута трапяткой любоўю да роднага краю, культуры і гісторыі нашага народа. Можна толькі здагадвацца, які моцны боль за радзіму спрычынілі В. Казько трагічныя падзеі вясны 1986 года, калі ён у настолькі ж замілаваў і ўлюбёна ставіўся да Беларусі.

Алюзія на верш Я. Янішчыц “Не воблака, а проста аблачынка...” заключана ў наступных словах: “Дзяўчынка ў белым на кладачцы цераз ручай” [1, с. 258]. Алюзія на раман М. Булгакава “Майстар і Маргарыта”: “Гучыць пракурор амаль як Пракуратар. Хай ён і застаецца як Пракуратар, з вялікай літары... У гісторыі іх прозвішчаў усё роўна не застанецца. Гэта каліфы смутнага часу і часу ім адведзена – гадзіна” [1, с. 267]. Пракуратар Іудзеі Понцій Пілат і Каліфа па сюжэце рамана былі віннымі ў страце Іешуа Га-Ноцры – у Казько іх паслядоўнікі ўжо ў наш час высочваюць ненадзейных і варожых сістэме людзей. Наступны прыклад алюзіі таксама на гэты ж твор рускай класікі: “Звычайны чалавечы гонар, які дазволіў яму стаць Ашырам і Майстрам, не адступяць нават перад уласным, здаецца, відавочным вар’яцтвам. Калі яно ахоплівае, падступае да цябе, не кідацца наўцёкі, а ісці яму насустрач. Першы і галоўны закон кожнага сапраўднага майстра і мастацтва: аддацца і зазірнуць у вочы свайму вар’яцтву. Паверыць яму” [2, с. 8]. Галоўны герой апавесці “І нікога, хто ўбачыць мой страх” носіць пачэснае імя-званне Майстра. Характарыстыка героя нібыта адлюстраванне асобы

булгакаўскага Майстра. Алюзія на казку Г.Х. Андарсана “Новая сукенка для караля”: “Голасць караля была бачна не толькі прастадушнаму воку дзіцяці, усім, хто знаходзіўся ў зале. Хто пажадаў і здолеў у апошнія гады набыць зрок... Голы кароль-та голы, але, як правіла, калі здымаецца апратка, памірае і сорам” [1, с. 273]. Кароль не хацеў выглядаць дурнем у вачах шаўцоў, таму і рабіў выгляд, што бачыць сваё новае шыкоўнае ўбранне. Яго прыкладам ктіраваліся і прыдворныя, бо ніхто не хацеў выглядаць дурнем ужо ў вачах караля. Так пыха сапраўдных дурняў зрабіла ім мядзведжую паслугу. Алюзія на твор выяўленчага мастацтва: “Мы, сляпыя хлапчукі, павадыры сляпых” [1, с. 271]. Карціна П. Брэйгеля “Прыпавесць пра сляпых”, да якой звяртаецца аўтар, выяўляе біблейскі сюжэт, сутнасць яго заключаецца ў тым, што калі сляпы вядзе сляпога, то абодва абавязкова звалюцца ў ямку. На халсце паказаныя шасцёра сляпых, іх павадыр таксама нічога не бачыць. І, як сказана ў тэксе біблейскай прыпавесці, павадыр паваліўся ў ямку, а следам за ім астатнія. Праўда, апошнія ў ланцугу яшчэ не здагадваюцца пра сваё будучае падзенне, але гэта не адмяняе непазбежнае. Праз алюзію аўтар падключае чытача да роздуму пра грамадзянскую адказнасць як улады перад народам, так і народа перад самім сабой, бо, пакуль ён невідучы, яго можна завесці ў любую пастку.

Праблему ўзаемаадносін улады і грамадства В. Казько раскрывае таксама пры дапамозе цытавання знакамітай басні І. Крылова “Воўк і ягня”. У Казько гэта выглядае наступным чынам: “Таму, як казаў славыты расійскі дзядуля Крылоў, мы шмат у гісторыі прыкладаў ведаем” [1, с. 271]. Без указання крыніцы цытавання пазнаць словы байкапісца было б значна складней праз менш выразную іх пазнавальнасць пасля перакладу. Словы ўзяты з уступу да байкі. Сам В. Казько не звяртаецца да ідэі байкі (у жонкага заўжды вінаваты слабы), а выкарыстоўвае словы Крылова для канстатацыі ўласных разважанняў аб прадстаўніках улады як сляпцах без павадыроў і надання гэтаму вываду аўтарытэтнасці праз алюзію на прэцэдэнтны твор.

У якасці неатрыбутыўных немаркіраваных цытат функцыянуюць фразеалагізм і прыказкі: “Не спяшайцеся спяваць Лазара” [1, с. 5]. “Варта чалавека тры разы назваць свіннёй, і ён зарохкае” [1, с. 6]; “Што работа – гэта ж не воўк” [1, с. 7]; “Па слова ў кішэню не лазіў, адказваў кожнаму, як галіў” [1, с. 9]; “Былі жалезныя партыйцы, былі ні тое ні сёе, ні рыба ні мяса” [1, с. 10]; “Паўсюдна знікла курыва, як карова яго языком злізала” [1, с. 11]; “Дзед гонты не псаваў, разоры трымаўся цвёрда, справу сваю ведаў” [1, с. 12]. “Машыну яму мыць – мёртвы нумар” [1, с. 15]; “Жыццё... Сыты галоднага не разумее” [1, с. 19]; інш. Наступны прыклад ўяўляе сабой аб’яднанне двух цытат у адну (складаны бяззлучнікавы сказ) са зменай кампанентаў у абодвух частках: “Сапраўды, нязведаныя дарогі твае, Госпадзі: ты нас парадзіў, ты нас і заб’еш” [1, с. 65]. У першай частцы складанага сказа першапачатковая перакладная цытата “Дарогі Госпада нязведаныя” набывае новае гучанне праз уключэнне слова Госпадзі ў якасці зваротка, калі ў папярэднім варыянце яно выступала ў ролі азначэння.

Другая частка ўяўляе сабой цытату з гогалеўскай аповесці “Тарас Бульба”: “Я цябе спарадзіў, я цябе і заб’ю”. Фармальна неатрыбутыўная немаркіраваная цытата можа мець ускосную спасылку на ўключэнне чужога слова ў тэкст: “Яе называлі палескай ластаўкай, светлае і чыстае цуда-дзіця Палесся” [1, с. 257]. З лёгкай рукі Н. Гілевіча Я. Янішчыц стала “палескай ластаўкай”.

Абазначаныя інтэртэкстэмы выконваюць наступныя функцыі: сродак стварэння іранічнага настрою; сродак вобразнасці пры разважанні; наданне аўтарытэтнасці выказванню; узбагачэнне сэнсавага зместу выказвання; фарміраванне ўяўлення пра асаблівасці часу, адлюстраванага ў тэксце твора.

Для прааналізаваных твораў В. Казько на ўзроўні асноўнага тэксту характэрны алюзіійны тып дыялогу з тэкстамі розных дыскурсаў. Што патрабуе ад чытача шырокага кругагляду для дэкадзіравання мастацкай інфармацыі і раскрыцця аўтарскай інтэнцыі. На ўзроўні загалоўка твора таксама назіраецца алюзіійны характар дыялогу з “тэкстам-суразмоўцам”, і ў гэтым дыялогу якраз і выражаецца аўтарская пазіцыя адносна тэмы твора, яго ідэйная складовая. Вынікі даследавання інтэртэкстуальнага складу і яго функцыянавання ў вышэй азначаных творах В. Казько падкрэсліваюць іх актуальнасць у межах экалага-футуралагічнай парадыгмы сацыяльна-гуманітарных ведаў.

Літаратура

1. Казько, В. Выратуй і памілуй нас, чорны бусел! : аповесці, апавяданні, эсэ. / В. Казько. – Мінск : Маст. літ., 1993. – 319 с.
2. Казько, В. Час збіраць косці : аповесці / В. Казько. – Мінск : Кнігазбор, 2014. – 340 с.
3. Караткевіч, У. Выбраныя творы / У. Караткевіч. – Мінск : Бел. кнігазбор, 2005. – 672 с.
4. Полный православный молитвослов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.molitvoslov.com/content/Molitvy-ko-Presvyatoi-Bogoroditse>. – Дата доступа : 11.05.2016
5. Пушкин, А. С. Собрание сочинений : в 10 т. / А. С. Пушкин. – М. : ГИХЛ, 1959–1962. – Т. 1. – 1959. – 431 с.
6. Русский писатель И. С. Тургенев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.turgenev.org.ru/e-book/rusски_yazyk.htm. – Дата доступа : 11.05.2016.